
Z HISTORIE

Choroba Bedřicha Smetany – spekulace bez konce?

Vacek J.

Zdalo se, že monografie E. Vlčka a spolupracovníků „Bedřich Smetana, fyzická osobnost a hluchota“ z roku 2001 [23] ukončí kolotoč spekulací o etiologii hluchoty a do demence vyúsťující psychózy našeho hudebního génia, který se roztočil ke stému výročí Smetanova narození a ke 40. výročí jeho smrti v roce 1924. Střetly se v něm medicínské autority tehdejší doby, zejména profesori Haškovec a Heveroch. Šlo o progresivní paralýzu [1, 5, 9, 10, 11, 16], nebo o jinou organickou cerebropatii, nejspíše o arteriosklerózu mozkových cév [6, 7, 8, 13, 17]? Později se do koloběhu spekulací zapojili i otologové, pátrající po etiologii Smetanovy hluchoty [2, 3, 4, 10]. Účastníci mnohaletého sporu byli pohříchu z mnoha důvodů odkázáni na spekulace. Diagnostický arzenál lékařských věd byl v jejich době nepostačující, časový odstup od Smetanova života značný a prameny, z nichž mohli čerpat, nezřídka matoucí a fragmentární: Smetanův deník, jeho korespondence s mnoha osobnostmi své doby, úřední zprávy, vzpomínky současníků (J. Neruda, J. Srb-Debrnov, E. Krásnohorská-Pechová, Z. Nejedlý, A. Mazurová, J. B. Foerster, J. V. Novotný, L. K. Žižka, J. Michl aj.) a rodinných příslušníků (J. Schwarz). Ve střetech diskutérů sehrály významnou roli nemedicínské okolnosti, odrážející sociálně-psychologickou atmosféru té které doby, zejména česká národní podujatost, vítající spekulace o nespécifické etiologii Smetanovy choroby, zbavující ho příhany luetické nákazy. Názorové spory vzdáleně připomínaly i známé okolnosti boje o „Rukopisy“ v 19. století. Historie názorových šarvátek mezi uctívanými autoritami medicíny z konce 19. a z počátku 20. století dosvědčuje nejen jejich omylnost, nýbrž i jistou problematičnost jejich morálního profilu, o níž lékařská veřejnost nerada slyší.

Jiří Ramba, jeden ze spoluautorů zmíněné Vlčkovy monografie [23], se nedávno v rozhovoru s redaktorem periodika „Týden“ [17] apodikticky vyjádřil o Smetanově chorobě: „...*můžeme říci, že na 99 procent Smetana syfilidu neměl.*“

Většinu českých čtenářů je Smetanova biografie zhruba známa. Zopakujme si základní data z jeho života: Narozen 2. března 1824 v Litomyšli v zámožné rodině sládka tamního pivovaru Františka Smetany (1777-1857) a jeho třetí manželky Barbory, rozené Lynkové (1791-1864). V souvislosti s otcovým podnikáním se rodina stěhovala do Jin-

dřichova Hradce, pak do Růžkových Lhotic u Vlašimi a posléze do Obráštví u Mělníka. Gymnázium navštěvoval Smetana postupně v Jihlavě, v Havlíčkově Brodě, v Praze a naposled v Plzni. Ukončil ho v 19 letech (1843). Působil jako učitel hudby, pianista, sbormistr a dirigent do svého ohluchnutí (1874), z toho asi pět let s trojím přerušáním (v letech 1856-1862) ve švédském Göteborgu a skladatelem zůstal navzdory svému ohluchnutí ve věku padesáti let (1874) až do své smrti v roce 1884 několik týdnů po svých šedesátých narozeninách. Oficiálně se svého působení na veřejnosti (dirigent v české opeře) kvůli hluchotě vzdal v září 1874. V prvním manželství (1849-1859) s Kateřinou Kolářovou měl čtyři dcery. Tři v dětství zemřely: Bedřiška (1851-1855), Gabriela (1852-1854) a Kateřina (1855-1856) a jenom Žofie, narozená v roce 1853, svého otce přežila. První manželka Kateřina pobývala se Smetanou za jeho druhého pobytu v Göteborgu v roce 1857. Trpěla plicní tuberkulózou a zemřela při cestě ze Švédska do Čech v dubnu 1859 v Drážďanech. Smetana se podruhé oženil v červenci 1860 (36 let) v Obráštví s Barborou (Bettinou) Ferdinandiovou (narozena 1840 a Smetanu přežila). Měl s ní dvě dcery. Zdeňku, narozenou v roce 1861, a Boženu, narozenou v roce 1863. V Göteborgu se na jednom plese seznámil s tehdy poprvé provdanou dvacetiletou Švédkou Frödou Benneckovou, která se po smrti svého manžela podruhé provdala a získala příjmení Rubensonová. Citové vztahy mezi ní a Smetanou byly prý vřelé a tato dáma si zajela později i do Prahy ke Smetanově hrobu na Vyšehradě (1904). Dožila se 78 let. Existovaly pověsti o Smetanově románku s operní divou Lelý Ricciovou a o jeho údajných pletkách s baletkami. Lesný [12] píše, že šlo snad spíš o cílené pomluvy. Měl je šířit jistý František Pivoda, hudební referent a úhlavní Smetanův nepřítel. Po svém ohluchnutí přesídlil Smetana jako „host“ se svou rodinou (s druhou manželkou a s dcerami Zdeňkou a Boženu z druhého manželství) do malé obce Jabkenice u Mladé Boleslavi (přestěhování dne 3. července 1875). Do Jabkenic ho pozvala jeho dcera z prvního manželství Žofie, provdaná Schwarzová. Bydleli v myslivně nadlesního Josefa Schwarze, který všechny živil. Smetanova materiální nouze byla navzdory přiznané penzi tíživá. Podobně jako ohluchlému Beethovenovi se i Smetanovi po ztrátě sluchu zachovala jeho sluch-

vá paměť i zvuková představivost natolik, že si své tvůrčí schopnosti udržel na geniální úrovni [18]. Řadu svých skvostných děl napsal až po svém ohluchnutí (cyklus symfonických básní „Má vlast“, kvartet „Z mého života“, opery „Hubička“ a „Tajemství“ aj.).

Psychiatricky relevantní genetická zátěž u Smetanových předků není známa. Smetanova dcera Božena (Beatrix) z jeho druhého manželství zemřela v roce 1941 ve věku 78 let ve vídeňském psychiatrickém zařízení „Am Steinhof“. Psychiatrická symptomatika připomínala Smetanovu terminální duševní chorobu. Pitevní nález byl uzavřen diagnózou „senilní mozková atrofie při skleróze mozkových cév“ [10]. Primář onoho psychiatrického zařízení J. Lhotský o tom referoval v roce 1959 v mnichovském medicínském periodiku [13]. Jeho článek se stal vítaným argumentem zastánců nespecifické etiologie Smetanovy choroby [2, 3, 12, 17, 18, 25] a domnělým dokladem rodinné zátěže ve smyslu genetické dispozice k mozkové atrofii, případně k těžké formě arteriosklerózy mozkových cév. Hereditární zátěž jak k senilní demenci, tak zejména k demenci arteriosklerotické, není však natolik přesvědčivá [28], aby dovolovala terminální chorobu Smetanovy dcery využít jako argument proti zastáncům luetické etiologie nemoci jejího otce.

O Smetanově předchorobí zpráv mnoho nemáme. V dětství byl prý „dvakrát na smrt nemocen“. Podrobnosti neznáme [3]. Od 14 let nosil jako myopik brýle. Byl malý a štíhlý postavy, měl v dospělosti dlouhé tmavohnědé mastné vlasy a krátce přistřížený plnovous, větší nos, modré oči a krátký krk. Jeho výrazné seboroické dispozici se přičítají časté zánětlivé kožní afekce (akné, furunkuly, pyodermie až karbunkly) [3, 23]. V 11 letech byl při dětských hrách zraněn střepinami skla z vybuchlé láhve se střelným prachem. Krvavé zranění pravé strany obličeje bylo nedbale omyto vodou z rybníka, rána se hojila per secundam s hnisáním měkkých tkání a s osteomyelitidou spánkové kosti a pravé poloviny mandibuly. Zjizvení zpomalilo růst pravé strany obličeje s jeho následnou asymetrií [2, 3, 17, 23]. Smetana trpěl již od svých 17 let (1841) častými bolestmi zubů, byl i v péči stomatologů a dokonce si ve 45 letech (1869) i on sám ucpával kazové zubní dutiny gutaperčou a používal jakousi vlastní ústní vodičku z podivné směsi rostlinných produktů. Parodontóza byla nesporná, sklon ke kazivosti zubů však průměrný (23).

Před vznikem svého onemocnění byla Smetanova osobnostní struktura nenápadná, ač je i zmiňována jeho „senzitivnost“ [1], případně i „vznětlivost“. Haškovec [5] shrnul veškeré pozitivní stránky Smetanova charakteru bez jakékoliv snahy o jeho idealizaci („*umělecky a lidsky skromný...sebekritický, snášenlivý...nepodléhal nemírným změnám nálad*“ atd.). Smetana disponoval pravděpodobně relativně vysokou frustrační tolerancí.

Vyrovňoval se bez větších výkyvů své duševní rovnováhy s mnoha bez pochyb se značně stresujícími sociálně psychologickými zátěžemi (smrt první manželky na plicní tuberkulózu, úmrtí tří dětí z prvního manželství, neutuchající nepřítel veřejnosti, živená „staročeskou“ stranou v čele s F. L. Riegrem, štvánice pana Pivody, konkurenční boj s dirigentem Maýrem atd.).

První varovnou známkou jeho choroby byly snad v roce 1862 (38 let) sluchové zážitky při cestě vlakem. V ložnici vlaku uslyšel dvojzpěv mužských hlasů a tóny varhan [3]. Šlo nejspíš o přechodné akustické pseudohalucinace, jelikož je Smetana identifikoval jako pouhý smyslový klam. Obtěžovaly ho pocity zalehlosti uší, plíživě narůstala jeho nedoslýchavost s přibýváním ušních šelestů a vadil mu hluk. Mimořádně kritický byl rok 1874, v němž se Smetana dožíval padesátky. V lednu 1874 byl silně nachlazený (rýma, kašel, bolesti v krku), přesto se intenzivně věnoval práci na opeře „Dvě vdovy“. V dubnu 1874 se objevil někde na jeho kůži déle se nehojící furunkl („*nežit*“) a v květnu téhož roku ho trápilo provleklé bolení v krku, které dle svého deníku pokládal za „*anginu*“ či za „*krční katar*“ s protrahovaným průběhem [2, 3, 4, 5, 23]. V červnu si uvědomoval narůstající nedoslýchavost, počátkem července 1874 se změnilo jeho vnímání tónů a hučení v uších pozvolna sílilo. 14. července 1874 píše Smetana o vyrážce, o níž nějaký konzultovaný lékař měl říci, že to není nic zlého. Pouhé čtyři dny poté se zesílila jeho nedoslýchavost. Začátkem srpna 1874 přijel v doprovodu svého zetě Schwarze z dovolené v Jabkenicích do Prahy k renomovanému otologovi a přednostovi německé ušní kliniky profesoru dr. Emmanuelu Zaufalovi. S diagnózou „*vnitřního kataru*“ byl lokálně léčen (katetrizace vzduchem a éterem aj.). Heveroch tvrdil, že dr. Zaufal diagnostikoval otosklerózu [6]. Ušní potíže provázely přechodně i závratě. Několik dnů poté ho při procházce lesem překvapily sluchové pseudohalucinace: zvuk flétny a klavíru, následované silným hučením v uchu, jako by stál u mohutného vodopádu. V září 1874 ohluchl Smetana na pravé ucho, jeho nedoslýchavost vlevo se nakrátko zmírnila, aby však brzy ohluchl i na levé ucho. Ohluchnutí vznikala náhle. Údaje o datech Smetanova ohluchnutí docela jednotné nejsou. Už 7. září 1874, když žádal o uvolnění z funkce dirigenta, napsal: „*Na pravé ucho neslyším pranic, na levé špatně*“, nakrátko se stav zlepšil, ale v kalendáři si dne 20. října 1874 poznamenal, že „*levé ucho též ohluchlo*.“ Doktor Zaufal nařídil přísný režim: absolutní klid, ticho v izolaci a uši zabalené do vaty napuštěné olejem. Zlepšení sluchu? Sotva, ač dle některých autorů nebyla hluchota do roku 1877 totální a občas docházelo aspoň k částečnému zlepšení [2, 3]. V dubnu 1875 odjel Smetana v doprovodu svého přítele do Würzburgu k doktoru Antonu von Trölschovi, jenž se mu věnoval pět dní. Z Würzburgu odcestovali do Vídně k profesoru

dr. Adamu Politzerovi. Oba proslulí otologové diagnostikovali „ochrnutí sluchových nervů s chorobou centrálního nervstva“, „zánět sluchových nervů“ a stav byl prohlášen za beznadějný [12]. Doporučili „elektrizaci“ a „propíchnutí bubínků“. Smetana započal po návratu do Prahy své léčení „šedou masťou“ (německy „Schmierkur“) [23]. Zda ji doporučili již oni slovatní otologové nebo pražský doktor Zaufal se neví, nejpravděpodobnější se zdá, že šlo o doporučení vídeňského profesora Politzera, jenž měl na luetickou etiologii zřejmě podezření [23]. Kerner se Schadenwaldtem [10] napsali: „*To, že lékaři mezitím správně rozpoznali příčinu Smetanovy choroby a pokoušeli se ji léčit (lues jako vyvolávající faktor afekce vnitřního ucha s pasážerními vestibulárními poruchami a s následnou neléčitelnou hluchotou), bylo od roku 1868 v otologickém odborném písemnictví známo...*“ Ve Smetanově době byla získaná lues jako příčina ohluchnutí novotou. Popsali ji němečtí lékaři Schwartz (1868) a Gruber (1873). Ve Vlčkově monografii [23] nacházíme citaci ze Schwartzeho sdělení o terapii luetické hluchoty z roku 1885: „*Léčba je u všech případů antisylitická...Nejjistější prostředek je Schmierkur, která nesmí být při dostavujícím se úspěchu předčasně ukončena. Během této léčby musí být vyloučeno jakékoliv akustické dráždění. Okolí musí být zcela tiché. Uši a celá spánková krajina mají být chráněny vatovým obvazem...*“ Také Smetanovi nařídili lékaři pobyt ve zvukové izolaci a v plné odloučenosti [3, 23]. Zabalení hlavy do vaty mu arci již před touto kúrou nařídil také profesor Zaufal. Smetana si denně vtíral masť do kůže za ušima, za krkem a posléze i do kůže celého těla. Jeho „Schmierkur“ trvala prý asi šest týdnů [2], dle jiných zpráv snad ještě méně, a to od 24. května do 24. června 1875 [23], avšak s krátkým přerušením. V jednom dopise z 24. 6. 1875 Smetana napsal, že toho dne „*jsm si ponejprv vyšel na procházku po půl páta nedělním uzavření v pokoj.*“ Opakovala se ona „Schmierkur“, jak bývalo běžné, nebo ne? To nikdo neví, spíše však ne. Existuje zpráva, že už před konzultací odborných autorit ve Würzburgu a ve Vídni absolvoval Smetana na radu dr. Zaufala „první léčbu v plné odloučenosti“ [3]. Jisté je, že během trvání své „Schmierkur“ od května do června 1875 v odloučenosti Smetana setrval (kromě služby jen návštěvy dr. Zaufala), v té době stále bydlel v Praze a do Jabkenic se stěhoval až počátkem července 1875). Nedá se však s jistotou vyloučit, že to byla už jeho druhá „Schmierkur“.

Hlavním lékem syfilidy byla od 16. století ková rtuť v „šedé masťou“ („unguentum cinereum“), vtíraná do kůže. Denně přijalo tělo léčeného až 10 gramů rtuti, takže nutně docházelo k intoxikacím. Méně se používala rumělka (HgS, sirič rtuti, cinnabarit). Také se léčilo vdechováním rtuťových par či přímou konzumací rtuťových sloučenin, například sublimátu. Velké oblibě se v 18. století těšil „liquor mercurialis Swieteniae“, což bylo bran-

dy se sublimátem podle osobního lékaře císařovny Marie Terezie Gerarda van Swieten (1700-1772). Někdy se perorálně konzumoval kalomel (chlorid rtuťný) s přísadou různých rostlinných výtažků. Později dostávali luetici jódové sloučeniny, hlavně jodid draselný. Z Ameriky se k léčbě syfilidy dováželo, bohužel, antilueticky neúčinné guajakové dřevo (svaté dřevo). Lisovali z něj i voňavý olej. Drobná spekulace. Smetanova ústní voda vlastní výroby byla lihovým roztokem extraktu z guajakového dřeva. Brzy si povíme o nervových a psychických příznacích jeho nemoci. Nezapomeneme, že Smetana přijímal do organismu rtuť. Kolik? Jak dlouho? Přesné údaje neznáme, záhy se však dozvíme, že koncentrace rtuti v jeho ostatcích byla ohromně vysoká a tak se nezdá, že by jeho léčení rtuťovou masťou mohlo trvat jen oněch sotva pět týdnů. A příznaky chronické otravy rtuťí neměl Smetana vůbec? Nikdo se o nich zatím nezmiňoval. Jaké příznaky rtuťová intoxikace má? Vzrušenost čili „eretismus“, deprese, intencní třesy (bez klidového třesu), poruchy výslovnosti (dysartrie), mimovolní choreatické pohyby, parkinsonismus atd. Už jsme si řekli, proč lékaři asi onu „Schmierkur“ naordinovali. Diagnózou lues si jisti být nemohli. Medicína tehdy ještě její serologickou diagnostiku neznala. Teprve v roce 1905 jako první pozoroval německý zoolog Fritz Richard Schaudinn (1871-1906) syfilitické spirochety pod mikroskopem a až o dva roky později uveřejnil německý bakteriolog August von Wassermann (1866-1925) spolu s Neisserem a Bruckem svůj článek o serologickém testu na syfilis (1907). Protože využil objev belgického imunologa Jules Jean Baptisty Vincenta Bordeta (1870-1939), mluví se o Bordet-Wassermannově reakci (BWR).

V letech 1962 a 1963 se studiem příčin Smetanovy hluchoty zabýval německý profesor otolaryngologie (Heidelberg, Münster) dr. H. Feldmann [3]. Kerner a Schadewaldt [10] jeho závěry přejali. Na podzim 1983 byl Feldmannovi zapůjčen ke studiu Smetanův deník i část jeho nezveřejněné korespondence. Feldmann dospěl k závěru, že u Smetany šlo o neléčenou lues. Primární afekt byl prý snad v dubnu 1874, později specifická angína, exantém a rozvoj hluchoty na bázi specifického zánětu v oblasti mozkových nervů, zejména akustických, vyústujících do jejich atrofie. Spolehlivé zprávy o Smetanově luetické primoinfekci chybějí. Smetanův „přítel“ Pivoda prý jako zdroj infekce podezíral jistou operní sboristku, anebo již zmiňovanou operní pěvkyni Lelly Ricciovou, která prý snad mohla mít zděděnou syfilidu. Zemřela už v roce 1871. Jedna hypotéza o akvirování luetické infekce říká, že k nákaze došlo někdy v polovině roku 1871, kdy bylo Smetanovi 47 let. Nalezly se záznamy v jeho deníku z doby od června toho roku do dubna 1872, že měl zánět močového měchýře, lymfadenitidu v podbřišku a v rozkroku, provázenou vznikem vředů [23]. Podobná zjištění učinil i Feldmann [4],

jenže je datoval až do jara 1874. Jeho závěry zpochybnil Bořík [3] námitkou, že projevem primoinfekce je zcela nebolestivý „tvrdý vřed“ se Smetanovými „nežity“ nesrovnatelný. „Tvrdý vřed“ někdy však pozornosti unikl a zaznamenaly se až symptomy druhého stadia syfilidy. Nepochybuji, že tohle univerzitní profesor Feldmann věděl. Mínil, že Smetanova syfilida trvala od primoinfekce osm let a že až pak pak došlo k rozvoji dalších zřetelných symptomů (pasažérních poruch řeči, laryngeálních krizí, pocitů tělesného chladu, ataxie a terminální kachexie ve stavu zmatenosti). A Feldmannova diagnóza? Taboparalýza [3, 4, 11, 23]. Bořík [3] nesouhlasil s Feldmannovým závěrem, že i provleklá angína v červnu 1874 byla specifická a jen krátce se zmínil o Smetanově „Schmierkur“ z května 1875, aniž by jí přisoudil odpovídající význam. Kritiku profesora Feldmanna uzavřel Bořík poměrně apodiktickým soudem: „*Hodnotíme-li po více než sto letech povahu nemoci a smrti Bedřicha Smetany, musíme prohlásit, že nebyl nalezen žádný spolehlivý bod, o němž bychom mohli oprít diagnosu lues a nabýt i vzdálenou jistotu o syfilitické nákaze*“ [3]. Tentýž autor argumentoval již čtyři roky před tím, že lze v etiologii Smetanovy hluchoty počítat i s dalšími relevantními příčinami: s ohlušením třeskem při výbuchu láhve se střelným prachem v dětství, s následky zatěžování sluchu výstřely při lovech, naposled v červenci 1874, a též s nepříznivými meteorologickými vlivy. Uvažovalo se i o nociceptivním vlivu profesionální enormní zátěže hudbou [3], což vedlo k ojedinělému závěru, že Smetanova hluchota byla profesionálního původu a že byla arteriosklerotickými či senilními změnami mozku jen komplikovaná [18]. Relevantnost všech těchto faktorů však zpochybnila Vlčková monografie z roku 2001 [23]. Její autoři kromě toho vyloučili Meniérovu nemoc (postižení u ní zpočátku většinou jednostranné, prudké záchvaty s vegetativním doprovodem, zhoršování sluchu postupné atd.), otosklerózu (většinou genetická zátěž, vesměs víceletý průběh, menší výskyt u mužů, začátek časnější, méně často současně oboustranné postižení) i hluchotu původu toxického (jen nepatrné dávky ototoxického chininu v předchorobí) nebo traumatického (výstřely při honech mohly snad jen nepatrně sluch poškodit). Heverochův výklad etiopatogeneze Smetanovy hluchoty byl chybný: původně uvažoval o otoskleróze, později zastával názor, že šlo buď o krvácení do vnitřního ucha nebo o endarteriitidu [7, 8]. Úvahy o vlivu citových traumat na sluchovou percepci [18] ponecháme bez váhání stranou. Jen výjimečně se píše, že Smetana trpěl „bolestmi v uších“ již od dětství [18], což je argument sotva relevantní.

Jaké byly tedy rozhodující příčiny Smetanova ohluchnutí? Při současných znalostech nebudeme pochybovat o tom, že jeho hluchota byla zaviněna stejnými příčinami jako jeho příznaky z oblasti psychiatricko-neurologické. Nešlo tedy o dvě samostat-

né a na sobě nezávislé choroby, nýbrž o jednu jedinou a ta byla následkem luetické nákazy. Ohluchnutí nastalo po déletrvajícím nedoslýchavosti v roce 1874, kdy bylo Smetanovi padesát let. Hluchota byla oboustranná, nejprve bylo postiženo pravé a několik týdnů poté i levé ucho (říjen 1874). Od ohluchnutí uběhlo osm let do objevení psychózy s rychle progredující demencí. V začátcích ušního postižení trápily Smetanu i závratě, později však poruchami rovnováhy netrpěl (o krátce trvajících závratích v roce 1876 se ještě zmíníme). Psalo se o jeho „neurastenických“ potížích, Balthasar [1], o jeho „úporné neurastenii“ a Heveroch [6] o jeho „neurastenických potížích“ již ve věku 35 až 36 let (1859 a 1860), jehož údaje zmiňuje i Haškovec [5]. Do jaké míry byly neurotickou reakcí senzitivního Smetany na stresy a zátěže života a do jaké míry šlo už o pseudoneurastenické stadium organického postižení mozku, nelze zodpovědět. A že býval stísněný? Tomu se podívat nelze a depresogenních faktorů bylo nepočítaně. Přemíra útrap života, častá nepřízeň veřejnosti, ponoukané „Staročechy“ a jejich „agentem“ Pivodou či Smetanovým konkurentem Maýrem, jeho nepřilíš harmonické druhé manželství, zejména však jeho hluchota. Zoufalství nikdy nepropadl, sebevražedné bilancování mu bylo asi cizí. Nemoc ho připravila o sluch. Co je pro hudebníka cennější? Pravda, posmutnělý býval často, jak to psával ve svých dopisech přátelům. A to vůbec nikoho nepřekvapuje, že ne napořád? Kam tím mířím? Ani v dobách neúspěchů a zklamání, ani ve chvílích finanční tísně či pod nesčetnými jinými ranami osudu, Smetanu trudnomyslnost neovládla. Pravidelné procházky v Jabkenicích nepřerušil, četl noviny, kouřil svá cigárka, hrál šachy a dětinsky se těšival na svou příští cestu do milované Prahy. S oblibou se procházel po Ferdinandově třídě a Příkopecch a rád pobýval na divadelních představeních a zůstával na nich i po prvním jednání, přislíbili-li mu zábavnou podívanou, pěkné dekorace, bitvu nebo balet [23]. A nikdy neztratil chuť ve svém díle pokračovat, a to navzdory narušené soustředivosti a tíživé únavě. Svou zádumčivost a své oprávněné obavy ze zesílení ve svých dopisech netajil. A to si nikdo ze spekulujících interpretů jeho choroby nepovšiml, že nebyl nikdy, opravdu nikdy, hypochondrický? Svě subjektivní trýzně nezveličoval, líčil je realisticky a byl na hony vzdálen kvílení obtížných a náročných hypochondrů. Smířil se se svou hluchotou, víc si stěžoval na tinnitus s přechodem do nesnesitelného lomu, rachotu a řevu. Téměř do svého konce nepřerušil společenský život. Hluchotou postižený člověk se raději veškerým stresujícím situacím vyhýbá. Neschopnost rozumět i těm nejjednodušším rozhovorům vede zpravidla k sociální izolaci a k samotářství. Smetana však rád společnost navštěvoval a nedával najevo pocit jakékoliv vyřazenosti nebo méněcennosti [23]. Ještě necelý rok před smrtí (Dolanský, 1918) „*hovořil rád, vesele, se znamenitě*“

tým humorem...vypravoval o příhodách ze svého života, o skladbách, dirigentech, jež velmi rozmarně napodoboval.“ V říjnu 1883 bavit celou společnost humorně veselým líčením svých chorobných vidin, které doma míval. Do jeho sklíčenosti pronikala totiž i expanzivní nálada. Nikoho nenapadly analogie mezi jejími projevy u Smetany a Fridricha Nietzscheho (1844-1900)? Když Nietzschemu švédský dramatik a spisovatel August Strindberg (1849-1912) koncem roku 1888 napsal, obdržel od filozofa psaní: „Stanu se novým Spasitelem, který vyrve historii lidstva ze sevření Kristova...Domluvil jsem schůzku monarchů v Římě. Objednám zastřelení mladého císaře. Nietzsche-Caesar“. Filozof se nacházel při své progresivní paralýze ve fázi šílené megalomanie. Ze k takovým absurditám u Smetany nedošlo? Na podzim 1883 vyšel Smetanovi radostně vstříc v Měšťanské besedě v Praze tehdy proslulý básník Adolf Heyduk (1835-1923), s nímž se Smetana dlouho znal. „Já vás neznám, pane“, řekl mu Smetana. Ani Heydukova návštěvka nepomohla a tak Heyduk na ni připsal „autor Dědova odkazu“. Až pak Smetana pochopil a s ohromným zánícením spustil proslov, že z jeho díla udělá ohromnou operu a že se hned do toho pustí [5]. Koncem února 1883 popisuje Smetana v jednom dopise své trýznivé subjektivní potíže, zejména chřadnutí paměti, leč připojuje větu o „jásavé naději ve vítězství v další práci“ a 3. dubna téhož roku v jednom dopise sděluje „píšu *Violu*, *Karneval-polonaisu*, *klavírní bravourní kusy*...“ Koncem roku 1883 se v jednom dopise svěruje se svým tvůrčím nadšením: „*Pracuji na Viole s pravým entusiasmem v partituře, jako tisk provedené. Obdiv na bohatství čarokrásných poznáte brzo...Těším se, až první akt poznáte, styl, lahodnost motivů, novota jejich a velká rozmanitost scenerije!*“ A Smetanovo post scriptum v jeho psaní z 8. ledna 1884? „*Viola! Prsa má se dmou pýchou, že mě toto vyznamenání umělecké bylo určeno! Ó, Violo! Vypravuj těm pánům v Praze, jak moje duše je pohnuta, slze! - slze! Pošlu Vám z prvního aktu ty božské melodie, abyste místa ta v rozkoši užil! Některé mně dělají andělem! Posílám to, aby jste z partitury arrangovali-šmicové quarteto! nic jinák pro začátek. Čísla neexistují. Nic nean(im)uje, ale budí obdiv! Sláva Viole!*“ A v jiném dopise z léta 1883: „*Popadl jsem...operní libreto 'Violu' od Krásnohorské a začal ty první scény v duchu poslouchat - Ó, nemohu popsat, jak jsem byl unešen krásami již hotových scén! Jen takovou rozmanitou cestou, že udržím si sílu a chuť a někdy fantastické uznání sama sebe!!!*“ Lesný [12] píše, že se během podzimu 1883 dostavilo „*otupení společenského taktu*“. Smetanova osobnostní proměna byla evidentní a zcela nesporná. Rozpor mezi premorbidní osobností celoživotně skromného, zdrženlivého a v kontaktu s bližními převážně plachého, sebekritického, spořivého génia, narůstal. Nikdy dříve nejmenší náznaky sebezpečňování či dokonce chlubitosti. Smetanova bývalá skromnost kon-

trastuje s neobvyklým vychvalováním nových kompozic. Nikdy nebažil po „lehkých“ zábavách, byl střídmy v jídle i pití, citový a rodinnému životu zcela oddaný. V listopadu 1883 se chce v pražských ulicích asi tři týdny pohybovat, „*aby změnou jiného, ducha a srdce znovu tvořícího života blaženějším se stal...*“, chce užívat „*dobré povětrí, rozmanitost velkého města se bavit...*“. Rodina se obává „*aby pro nic za nic všechno neutratil*“. A Smetana vskutku zbytečně utrácel. „*Potřebuje příliš mnoho pro sebe a když mu rodina brání, domnívá se, že ho chtí doma připravit o vydělané peníze, že mu nepřejí zábavy, cesty do Prahy a on, kouzlu rodinného života dříve cele oddaný, hodlá dokonce domáhati se rozvodu*“ [5, 6]. Takovouto proměnu osobnosti s extrapotenčními prvky si lze sotva u arteriosklerózy mozkových cév představit.

Zpráv u Smetanových halucinacích prožitcích mnoho není. Právem se všichni interpreti pozastávají nad otázkou, šlo-li o pravé halucinace či o pseudohalucinace se schopností pochopit klamnost reality neodpovídajících sensorických zážitků buď už v jejich průběhu nebo ex post až po jejich odeznění. Už v roce 1861, tedy v 37 letech, si Smetana v jednom dopise své ženě Bettině stěžoval na domnělé sluchové „halucinace“. Balthasar [1] tuto okolnost ve svém hodnocení jeho choroby vědomě pominul: „*Domnívám se, že není zapotřebí vztahovati tento zjev k pozdější Smetanově chorobě.*“ O dvou případech jeho sluchových klamů jsme se již zmiňovali (v roce 1862 ve věku 38 let ve vlaku a v roce 1874 při lesní procházce). Zdá se, že po ohluchnutí Smetanu rušil nejen trýznivý ušní tinitus, nýbrž že se s ním objevovaly i sluchové přeludy, jež mohly mít dokonce charakter pravých akustických halucinací. Vencovský [21] se o Smetanových sluchových i zrakových halucinacích krátce zmiňuje. Dočetl se prý o nich v dávno ztraceném chorobopisu pražské psychiatrické kliniky, takže by muselo jít o symptomy terminální fáze Smetanovy choroby. V dopise svému nejbližšímu příteli Srbovi dne 9. prosince 1882 Smetana napsal: „*Odpustě, že Vám nemohu víc psát, neb v hlavě nejen, že to hučí, ale mluví to v moc hlasech, hovoří, píská, ano zpívá celá ta směs neviditelných hlasů kolem mně, smějou se a nadávají mně do hlupáků...*“ [6, 7]. Na podzim 1883 Smetana halucinoval častěji, nejvíce v noci, a tak byl trvalý dohled nezbytný [3]. Ojedinele halucinoval i komplexněji. Někdy v roce 1883 měl vidiny, jejichž popis dával k dobru ve společnosti v říjnu téhož roku. Líčil, jak do jeho pokoje v jabkenické myslivně vstupovala zavřenými dveřmi řada neznámých, velmi rozmanitých postav, zvláště však krásných a skvostně oděných dam, a jak on nedokázal pochopit, odkud ty postavy přicházejí a s jakými úmysly [6, 7]. Dle Smetanových blízkých prý Smetana tu a tam postával u okna svého pokoje a kynul domnělým osobám, které zřejmě viděl na prostranství před hájovnou. Domnívám se, že u většiny halucinantů s organickou cerebro-

patí jsou rozdíly mezi pravými halucinacemi a pseudohalucinacemi setřeny a že existence nesporně pravých halucinací svědčí spíše pro endogenní nebo toxickou psychózu.

Mimořádnou pozornost všech interpretů Smetanovy choroby upoutávaly zprávy o přechodných, a tedy jen krátce trvajících fatických poruchách. Počátkem prosince 1882 napsal Smetana příteli Srbovi, že jednoho večera náhle ztratil „hlas“. Ztratil „možnost k vyjádření myšlenek.“ „Ani číst jsem netrefil...já zapomněl jména nynějších a historických osob a nic než 'tě', 'té', 'ně' jsem křičel, mezitím dlouhé pauzy při otevřených ústech...když tak tiše veškeren ten neduh zmizel a já zase mohl číst a upamatovati se na jména všech...Za několik dní, asi za týden na to, se to opakovalo v mnohem silnějším stupni, já při tom nemohl ani slovíčko vyslovit.“ [1, 2, 5, 6]. Krátce trávající expresivní afázie, alexie a amnestická afázie to bez pochyb byla [4, 5, 6, 10, 11, 12, 23] a Haškovec [5] označil tyto stavy za „typicky pomějejší záchvaty paralytické“, s čímž se později plně Feldmann (4) ztotožnil, zatímco Heveroch [8] i další autoři nesouhlasili [18].

O Feldmannem zmiňovaných „laryngeálních krizích“ jsem spolehlivé zprávy nenalezl. Připomeňme si, že tento autor uzavřel svá studia Smetanovy choroby diagnózou „taboparalýzy“. Dnes se s tzv. tabickými krizemi středoevropský lékař u svých pacientů sotvakdy setká. Při kořenovém poškození v rámci tabes dorsalis docházelo při „laryngeální krizi“ k prudké křeči hlasivek se stridorem a kašlem. Smetana si od roku 1874 na chrapot a kašel občas stěžoval, tyto příznaky neměly však nikdy tak dramatický průběh, jaký dle starších textů u tabických krizí býval. Balthasar však píše, že Smetanu trápil „prudký kašel a bronchiální katar“ [1], Haškovec [5] se zmiňuje o „neustálém chrapotu, bolesti v hlasivkách a dusivých záchvatech 'suchého kašle'“. V červnu 1882 psal Smetana v jednom dopise: „Mám zase peklo s kašlem jako v zimě“ [8]. V září téhož roku si stěžoval, že ho při hlasitějším promluvení pokaždé silně píchne po celé šíři hrtanu [3]. Dva dny poté se v jiném dopise svěřil, že „má chrapot, když moc mluví“ [8]. Také Feldmannem zmiňovaná ataxie vyjádřeným symptomem ztráty hlubokého čítí na dolních končetinách asi nebyla. Současníci říkali, že Smetanova chůze je „nepružně proměněná“ [5]. Jeden ze Smetanových přátel ji popsal: „Váhavě mýjela noha nohu, nepružně dopadávalo celé jeho tělo při každém kroku“ [7], takže nějaký podíl ataxie tu být mohl. Zpochybníme Feldmannův závěr o luetickém postižení míchy? Spíše ano. Na rozdíl od mozku. Trošku záhadná je událost z června 1876. Závratě se zvracením a za pár dní poté ztráta toho nejspolečnějšího zbytku sluchu [3]. Už bylo řečeno, že Meniérovu nemoc lze s jistotou vyloučit, takže je jen Meniérův syndrom snad nějak s postižením sluchu

spojený? Ani tento, asi vůbec poslední záchvat závratí, neprovázely adekvátní vegetativní příznaky, jako jsou zvracení, pot a průjmy [23]. Víc se o závratích spekulovat nedá. Smetanova chůze byla až do propuknutí psychózy normální [23], nikdy vrávorává, nanejvýš snad lehce ataktická.

O postupném slábnutí géniovy paměti existuje mnoho zpráv. Jeho roztržitost byla pověstná. Zapomínal kdeco, na nádraží, ve vlaku i doma [1]. Paměťových defektů si byl vědom a těžce je nesl. „Co dnes napíšu, hned zase zapomenou, za několik dní čtu to znova a tu jest mi to již úplně cizí“ [6]. Smetana přestává poznávat známé osoby, plete si jejich jména (například divadelního ředitele Šubrtu za svého zetě Schwarze) a v jeho písemných projevech přibývá hrubých gramatických chyb, které nikdy dříve nedělal, ač s problémy s češtinou oedávna zápasil (měl německé školy). Objevují se chyby dříve nebývalé, zřejmě i v souvislosti s narůstajícími potížemi s artikulací. Smetana vynechává nebo dupluje písmena a slabiky, nedokončuje věty, a tak srozumitelnost jeho písemných elaborátů klesá [5]. Heveroch [6] cituje úryvek jeho nesouvislého dopisu z 18. ledna 1884 příteli Srbovi: „V největší rychlosti píšu aby jste mě zakoupil za 20 až 30 x postbriefmarken roth mit grossem fünfer so pětka červená 5 gleich 30 Stück I fl....Milý příteli to je rozená věc Schwarz tak jednou ztratil za pár dní 2 nebo 3 psaní protože jak on umí je hlídat aby je nevzali. Ty marky. 5....chraňte se před zlomislností...“ V posledních týdnech života Smetana v jabkenické myslivně napsal mnoho lístečků s nesrozumitelným textem. V těchto čmáranicích bylo možné jen tu a tam nalézt Mozartovo a Beethovenovo jméno. Nejpozději, od léta 1883, se mění Smetanův postoj i k lidem nejbližším. Nechápe upřímnou péči své rodiny o své zdraví. I nejbližšího přítele Srba odbývá a zahrnuje neoprávněnými výčitkami. Jeho dopis Srbovi z prosince 1883 začíná: „Vše na první stranu Vašeho psaní, plno nepravých předhůzek o mém privatím životě, je k pochopení stylu psaní toho...“ Jeden z posledních a neodeslaných dopisů bez data a bez adresy obsahuje charakteristické vyjadřovací defekty: „Milý a vzácný příteli v Jakkecenních ? Od doby, co jsem Vám sám co nejjistatně, jakož co nejsrdetelný přítel se blížil...“ V posledních týdnech před jeho přijetím v Ústavu choromyslných v Praze se ztrácela srozumitelnost jeho řeči a Smetana jen neartikulovaně blábolil. Objevovaly se záchvaty zuřivosti a Smetana trhal a pálil své skladby, rozbíjel nábytek a vyhrožoval okolí svým revolverem [4, 5, 10, 11, 12, 23].

Pokračování a literatura v příštím čísle.

MUDr. Jaroslav Vacek
Lesní 15
360 07 Karolovy Vary